

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00630462 (L)

2012

В. 286

Р І Ч

Ивана Верхратского

про

Григория

КВІТКУ ОСНОВЯНЕНКА

виголошена

на вечерницях в соті роковини родин писателя
уладжених в сали Народного Дому.

У Львові 1878.

З печатні Товариства имени Шевченка
під зарядом Фр. Сарницького.

0.80 к.

3612 М. С. ВОЗНЯКА

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И-35120

И 27903

Всечесні Гості!

Память мужей святивших жизнь для загального добра, для добра народу, не гине з их смертю, но передає ся яко дорогоцінна спадщина од рода в род, щоб ободряти будущі покоління и поощряти их ко дальшим подвигам в ділі народнім. До таких мужей, за яких згадка в народі южнорускім вічно цвістиме, належить Григорій Квітка Основ'яненко, писатель український, котрого столітні роковини родин празнуємо нині.

По унадку Польци народ южноруский, той страдалець .многовічний, діставсь голвно під правлене Россії, почасті же під правлене Австрії. Народность южноруска була тогді уже вельми підъупала. Писана словесність южноруска наслідком много-раких причин була зведена и скривлена, не народна а тому безжизненна и без будущности. Окрім де-чого иншого причинилась и тая безжизненность тодішнього литературного языка до того, що южноруска народность

межи висшими и середними верствами людности все більше теряла поля. Щоби зведену словесність южноруску одновити и оживити, треба було нового животворящого пруда, а тим новим прудом було введене в літературу живої річи живущого люду Українського. И дійсно одродилась словесність южноруска або радше народилась словесність Українська. Иван П. Котляревский, перелицёвавши р. 1798. *Виргилиеву Енеиду*, дав почин новому ділу. Перелицёванем *Енеиди*, травестиєю мусіло початись поважне діло словесности народнєї! Словесність народа єсть завсїгди вірним одпечатком его стану. Южноруска словесність народна починає ся, дає себе знати смїхом, байдужим смїхом — що так скажу — бурлаки. Не хочу тут, як доселі часто діяно, лишень обвиняти Котляревского — противно піднести належить его талант, его знанє язика и обичаїв люду Українського, але все таки годі не признати, що прояв его *Енеиди*, єсть все проявом свідчачим, в яким болізнєнім стані находилась тогді народність южноруска. По Котляревскім виступає в літературі Гулак-Артемовский опять з смїхом, опять з юродством. Але у Гулака-Артемовского шутка розсказує ся вже подекуди зовсім инакше и висказує серіозну правду. Те стало причиною, що Українські критики

переважно висше ставляють Артемовського від Котляревського, чого однакож Арт. по моему мнію не заслугує ні по язичу, ні по естетичному обробленю своїх творів. Твори обох тих писателів, а именно Котляревського читала публіка з охотою — а то вже було дуже важним явищем, бо привикала до своєрідного, до українського літературного слова, котре вперве бачила чисте, незмішане. В тім появив ся новий писатель український, писатель, котрий хоть и мав дещо из шуточного тону своїх попередників, ясно зрозумів ціл літератури народної, вглянув глибоко в свій рідний, питомий народ, и горячим поетичним серцем розкрив своїм землякам невиданий перед тим світ українського люду з всею его красою, з всею его наивною и сердечною — але також з его недостатками, з его пороками, з его горем, з его злиднями. Велика то и взнесла задача: одкривати очи свому люду, показати его недостатки, остерігати его од згуби и его облагородняти. Як тую задачу звершив наш писатель, викажу на его творах — перед тим однакож хочу подати в короткості зачерк его житішиси.

Григорій Федорович Квітка родив ся 18. Листопадня 1778 р. недалеко Харкова, в селі Основі, наслідних добрах фамилі. Від місця рожденья він підписував

ся на своїх творах „Основяненко.“ Походив из значної и богатої фамиліи. Панове Квітки з-давна-давен слинули не тільки з богацтва, як именно и з услуг оддаваних отчині. Прадід и дід писателя повковниковали в Слободских повках и обороняли од Татар свою сторону, котора тогді мала осель еще небогато, наражена бувала про тое на часті напади дикої орди.

Дитиною був Григорій Квітка дуже хирний и утлий а навіть золотушний, так, що зовсім був осліи од золотухи. На шестому году повезла его мати в Озеряньский монастир (майже чотири милі від Харкова), щоб поклонитись чудотворній Иконі Пречистої Діви и просити здоровля своему недужому синові. И тут під час усердної молитви матери одкриває ся світ сліпому хлопчині к невиреченій радості и благодарности его родителів и родичів. Прозрівши оттак в дому Божім хлонець воспламенів ревностью к Божому дому и на дванадцятому году благав родителів, щоб благословили его на жизнь чернечу. Ту треба нам еще згадати, що у тую пору, коли родив ся и розвивав наш писатель, соспільность українська мала собі за основу вихованя строгу обичайність и релігійность християнську. И писателя нашого учив, як здаєсь, дома чернець з монастиря а відтак дали его

на науку до школи монастирської. Як всіх майже панських дітей тодішнього часу, так и нашого Квітку учено поверховно и недостаточно. Не багато-ж бо книжної науки треба було знати тогді дуці походячому з багатого, шляхотського роду. Хто за сутим обідом умів розказувати розкази з Библійної історії, про царя Кира, Александра Македонського и т. п. той славив ся вже аж геть-то ученим. Більше дбали тодішні панове про лицарське діло. Але душа нашого писателя не любовала собі в одгомони воєнної труби и брязку шабель. Він похотів служити Тому, з чнеї благодати одержав оцять світло очей. Родителі однакож здержували юношу, хоть и часто позволяли ему ходити вмісті з старшим братом и трёма сестрами до церков Божих и близького монастиря, де пробував в ченцях Квітчин дядько, котрий, здає ся, и найбільше заохочував хлопця до иноцества. Коли Квітка мав літ п'ятнадцять (р. 1793. 11. Грудня) вписано его в Лейбгвардію, в кінний полк, з котрого зістав увільнений (1794 р. 1. Січня) в чині капітана для поступлення в горожанську службу, в герольдію, де зоставав до 13. жовтня 1796 р. Відтак призначено его ротмістром в Сіверний карабинерний полк, з котрого оцять на власне прошене зістав увільнений капітаном (1797 р.)

Не зробивши, як видить ся, нічого ні в горожанській, ні в военній службі Квітка в 23. році свого жита вступає в монастир Куряжский послушником. Тут вибув близько чотири роки. Однакож для поетичної и огнистої души Основяненка показав ся за узким світ чернечий: він бажав ширшого простору до діланя. Тож покинув жита чернече и осів дома. В Грудни р. 1806. вибрали его дворяне провьянтским комисаром в Харківскім повіті, в котрій то довжности оставав ся до червня р. 1807.

Мало по малу входить Квітка в товаришське жите Харкова и тут доперва розчинає ся его діло яко горожанського строителя и народного писателя, тут доперва показує ся діятельным его талант, тут визначає ся его широка руска природа, склонна ко всякому доброму ділу. И так 1812 р. устанавлено в Харкові „Благотворительне Общество“, котре вибрало Квітку за своего правителя (пробував в тім общ. до 1817 р.). За его то старанєм и жертвами основано „Институт Благородних дівиць“ заложений первобитно лиш для дочок біднійшої шляхти, приобрівший однакож скоро такий розголос, що и заможнійші родини одавали за одвітною заплаатою до того института свої доньки для вихованя. Дуже живу діяльність обьявив Квітка, коли по заложеню универ-

ситета в Харкові (зал. р. 1804.) розпочався живий рух літературний. Окрім заходів біля дворянського клубу, городского театра, інститута для дівиць и много інших діл горожанських, брав він також живу участь в літературних вечерах и журналах, имено в видаваню „Украинского Вѣстника“, що виходив в Харкові від р. 1816—1818 р. Тодішні твори Основяненка були більшою частю гумористичні письма, всі писані по великоруски. Дперва після 30. року починаєся цілий ряд українських повістей, котрі становлять головну заслугу літературної діяльності Основяненка. Сі повісти по розмітувані по ріжних журналах и альманахах являлись звичайно на українськiм язичі и в переводі зладжені через автора самого або через кого иншого. Сам Квітка зібрав их в книжці: Малорусскія Повѣсти (Москва 1834—37. Харьковъ 1841.) а П. Куліш в виданю Петербургскім 1858 р. під заголовком: „Повісти Григорія Квітки Основяненка.“ Окрім того написав Основяненко ще два романи по великоруски: „Панъ Халаявскій“ и „Походженія Столбикова“, оба невеликої стійности и кілька кусників театральних, имено комедіи: Дворянскіи выборы (в Москві 1829. и 1830 р.) в двох частях, р. 1834. в Москві тридієва комедія: „Шельменко, волостный писарь“ а пізнійше: „Шельменко

Денщикъ“ в котрих роля Шельменка граєсь на язиці українськїм, р. 1836. в Харкові напечатав: „Сватане на Гончарівці“ малорусска опера в трех діях, другий раз 1840. — Р. 1839. видав „Листы для любезныхъ земляковъ.“ Р. 1842. представлено его драму: „Щира любов.“ Послѣдним его литературним трудом був: „Очеркъ жизни свят. Царицы Мученицы Александры“ напечатаний в липневій книжці „Звѣздочки.“ — Окрім того написав Основяненко еще багато инших, поменших творів, котрі більшою частію зістали в рїжних журналах и альманахах російских уміщені, по части лишились в рукописи.

Заслуги Квітки яко обивателя не лишились без нагороди монаршої. И так яко Харківский предводитель дворянства одержав в Серпни р. 1825. ордер св. Анни 2. класи. В Серпни 1826 р. за вислугу літ виведений в чин колежского асесора, в грудни тогож року одличений орденом св. Владимира 4. класи. Дворянство Харківскої губернії вибрало его Совѣстним Судьею в Січни 1832 р. Пробуваючи в тій службі одержав в лютім р. 1836. брильянтний перстень, а в грудни слідуячого року чин Надворного Совѣтника. В вересни 1840 р. вибрано его Предсідателем Харківскої палати и уголовного Суда на 6 літ и в тім званю про-

був він до своєї смерті, котра наступила 8. серпня 1843 р. в Харкові.

Навіть той короткий и дуже потечний огляд діяльності Основяненка дає нам пізнати его великі заслуги яко діятеля публичного. Але и в приватному життю одличався Основяненко високими примітами яко добрий муж и чесний, людяний чоловік. За жену появ був институтеку наставницю Анну Григорьевну Вульф, особу високо образовану, котра була ему до скону вірною подругою.

Основяненко любив музику и театр. Сам грав на різних інструментах, именно на флеті и писав навіть музичні композиції. В театральних представлениях принимав також участь — и диво! писатель, котрий в своїх повістях порушав серця миллионів и витискав горячі слези сочувства у читателів — вибирає собі завжди ролі комичні. А треба примітити, що и в компанії, не раз, бувало, поведе річ веселу, замашвету — роземішить всіх слухателів, очарує их невинужденним комизмом, силою реченій и правдивого дотепу — а в тім нараз вирвеся вздох з его груди и дасть ся чути замітка наводяча земляків на сумовиті розмисли.

Основяненко був бездітний, однакож жив щасливо не потребуючи журитись про

хліб насущний а маючи добру, розумну и образовану жену. Дім Квітки був завжди тихим приютом науки и искусства — а кожний, хто лише пізнав чесний и приязний характер господаря мусів ему поклонятись. Болізнъ сирвадивша нашого писателя в гріб трівала одинадцять день. Принявши св. тайни скінчав ся на руках любимої жени и декотрих родичів. Похорони одбулись з великою оказалостю. Губернатор и другі висші урядники самі винесли труну з церкви. Народа зібралось велике множество, щоб оддати останню услугу помершому. На гробі мав професор университетский Срезневский мову, котрою глибоко тронув всіх притомних.

Приходить ся тепер нам розбирати не много подробнійше заслуги Квітки, яко писателя. Твори Квітки писані по великоруски суть меншої стійности, и если-б він окрім них не писав нічого більше, память его давно вже би забулась. Однакож зовсім иншої стійности суть его писаня Українські. Бачимо тут дійсно, якая тісная звязь заходить межи мислю а рідним словом. Тільки рідним словом проговориш до серця, тільки рідне слово дає повний полет и простор творючій силі поета.

И те, що написав Квітка по українськи, хоть загалом цінне, не однакої стій-

ности. Найбільшу ціну мають его повісти. Снуток до своїх повістей брав Основяненко виключно майже з простого селяньського биття. Ті повісти мож поділити головню на два одділи. Вправді всі они мають то спільне, що малюють нам вірними красками Україну и що всі мають ціль глибоко моральну. Але одні суть то поважні, обичаєві оповідання, хоть иноді и переплітувані розказами гумористичними. Другі же мають сильний за крас сатиричний: суть то дійсні сатири и то сатири дуже оригінальні, розвигі мов би звичайні, не тенденційні повісти, а зглибока докоряючі хибам, дуростям и нечесним учинкам соспільности. Мов би додатком до тих повістей мож уважати Основяненка сміховинки.

До первого розряду належить „Маруся“, одна из найкрасших Квітчиних повістей. Жадна українська повість не подідала так сильно на народ южноруский, як „Маруся.“ Своєю „Марусею“ проговорив Квітка до миллионів люду так, як жаден повістеписатель ні перед ним, ні послі него. Тож не даром казали Українці, ті що наплакались читаючи Квітчину „Марусю“: на его надгробкови написати-б тільки: Автор „Марусі.“ И дійсно, если-б Основяненко нічого не написав більше окрім тої одної повісти, належало-б ся ему почесне місце

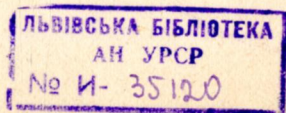
в літературі южнорускій. Заложене повісти дуже поєдинче. Автор представляє нам чесну и заможну родину селяньску. Наум Дрот и его жінка Настя мають доньку хорошу и добру — справді мов би ангела в людскім тілі — Марусю. Маруся єсть головною богатиркою всеї повісти. Автор представив нам в ній чисте, непорочне серце простої, селяньскої дівчини а zarazом показав які дорогоцінні перли в чистому, невинному дівочому серцю. Маруся залюблює ся в Василю, парубку и гарнім и чеснім, та несвободнім, бо при наборі имовірно оддадут его в салдати. Василь на свою долю сильно закохав ся в Марусі. Наум — вірний образ чесного українського отця родини — дуже сподобав собі Василя и полюбив его, приймає его радо у себе яко гостя — коли-ж однакож річ дійшла до сватаня він, яко отець журливий о добро своєї дитини, одказує Василеви мимо благаня дочки. Трогательною єсть сцена, в котрій Наум толкує Василеви, чому не може оддати своєї Марусі за него: „як прийде набор, то певно тобі лоб забриють; ти сирота, за тебе, нікому заступитись.“ Пощитавши Василь и сам бачить, що годі ему завязувати світ Марусі. Усовітовались про тое, що Василь прийме за самого себе и за свої гроши наемщика а тогді и звінчає ся з Марусею. Ва-

силь непроставшись з Марусею и єї родителами пішов на заробіток, як то кажуть, світ за очи. Страждала гірко без него Маруся. Хочуть її віддавати, однакож пламенна любов ко Василю не дозволяє їй ні за кого вийти. „Без Василя не страшна мені домовина, не то сива коса!“ говорить она, коли їй грозять, що готова лишитись не замужною. За год являєсь Василь, саме на празник Світлого Воскресення, уже письменний, бо в городі навчив ся письму. Радість Марусі при стрічі з милим не до описаня. Она тепер дійсне щаслива, а єї щастю радує ся и читатель. Василь розказує, як єму світ одкрив ся ширший, як єго хазяин полюбив и що обіцяв ся наняти наемщика за відслугу. Наум з радости цілює Василя в голову и каже: „Оттакий не пропаде!“ А скоро потім: „присилай людей, бери рушники!“ Велика радість Василя и Марусі а також и єї родителів, котрі тішать ся, що оддають любезну дочку за чесного и любого им чоловіка. З великим мастерством описані відтак обряди сватаня. Василь и Маруся не счулись від щастя и радости. — Тут найблестательнійша хвиля в житю Марусі и Василя а заразом и пункт кульмінаційний в повісти. — Та хазяин Василев висилає фуру — Василеви треба розстатись, як він думає, на недовгий час

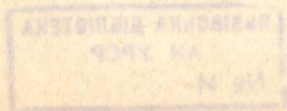
з Марусею. Доселі заманив автор читателя показуючи ему рай людского життя, показуючи ему город пишній цвітами радості и надії. И любо було читателеви: він повірив, що єсть на світі щастє, єсть на світі рай між людьми. Аж ту писатель одвертає картину, обриває цвіт за цвітом перед очима зрушеного читателя и виявляє гірку печаль людскої долі, виявляє всю несталість земного щастя — и принуджає читателя до восклицу стосуючого ся до всего земного: суєта суєт! Вже прощаючись Маруся мовби прочуває лихо, їй здає ся, що в останне бачить свого Василя. И дійсно в кілька тижнів по розлуці з ним она захоріла з простуди и мимо лікарскої помочи вмерла саме в час, коли вертає Василь, щоби з нею повінчатись. О, несталости судеб чоловічєских! Як часто, як часто обертає ся колесо фортуни, саме тогді, коли чоловік думає, що вже осягнув бажаного щастя! Як же прийняли Наум и Настя тяжкий удар судьби, котрий их на старости-літях лишив любої дитини, підпори в старости? Приняли з всею преданністю християньскої любови ко Богу. А Василь? Той Василь, котрий так щиро полюбив Марусю и по смерти милої не забув єї, не шукав уже подружя, вступив в монастир Печерський, до години скончання свого згадуючи Марусю. Наум и

Настя довідавшись, де пробуває, прийшли йому поклонитись, але уже его не застали межі живими. Лиш на гробі Василевім воскликнув жально Наум: „Дай, Боже милосердний, щоби ти там найшов свою Марусю!“ Всі постати, які виступають в повісті „Маруся“ живописано з такою правдою и таким знанем людського серця, що промовляють до нас наче живі — оповідано-ж все з тою взнеслою повагою и невинужденою простотою, яка клонить до себе зарівно ученого, як и простолюдина. „Маруся“ то справедна трагедия житя — а немного тільки для сцени перероблена могла би дати для репертоару нашого театра величну трагедию, сумогляд порушаючий глибоко кожного зрителья. Драматичну вартість повісти „Маруся“ пізнано у нас и перероблено її на сцену, однакож не на трагедию, а — конаць змінивши — на мелодраму, що, після мого мніня, не вишало в користь високої, поетичної гадки, одпечатаної в великій Основяненковій повісти.

Друга повість Квітки „Сердешна Оксана“ ледви чи уступає під зглядом поетичної стійности „Марусі.“ И в сій повісти головну ролю грає знов женщина, знов сільска дівчина. Однакож заснова повісти одмінна. У вдови Векли живе дочка Оксана, дівчина чудової краси и веселого норову. Она

радує собою стару матір і всіх, хто її знає, очаровує своєю красою і веселістю. Але власне її краса стає причиною її згуби. До неї залицяють ся многи із рідного села, залицяєсь також і Петро „нарень важний“ — та она всіми гордує, бо знає об своїй красі, об своїй дотешности — мужики для неї уже не рівня — она така красна, она хоче панею стати. А як що, мимо її краси, з панів ніхто не сватає, она обіцює на усильні наполягання матери вийти за хлібороба Петра, котрий її щиро полюбив. Аж ось, у слободу, де жила Векла з Оксаною, приходять на постої салдати а з ними их старший, капитан. Вперве зроду побачила дівчина такого пана, та ще з блестячими гузиками, з еполетами — и любила его загорівши цілим жаром першої любви щирого, недосвідченого дівочого серця. З любви — необачна вірить капитанови — и, коли вже салдати з села у поход вибрали ся, тайком од матери іде з своїм любим, як він її каже, на вінчане... Але місто повінчання попадаєсь в зрадливі сіти уводителя — її любов здонтана, зневажена, она сама спідлена, згоблена стає майже невільницею безсердечного капитана. Так страждала мало що не два годи. Уводитель стереже її дуже бачно, щоб не вирвалась з его кігтей. Нанослідку удаєсь їй утечи. Іде Оксана до рідного села, щоб просити опро-

щени від матери, котру покинула так легко-мисленно, а не сама иде, несе и маленького Митрика, своє безчестя... На дорозі втомившись пристає, рознучливо кладе сплящу дитину на землю и хоче її, того хоч и невинного свідка сорому, згубити, щоб затерти слід своєї неслави. Вже викопала гробик малому хлопчині — він мізкує, їй вяже світ, до негідного капітана вже давно проходило єї серце, най же гине син капітанський!... Вже простягає руку до дитини, щоб їй смерть заподіяти... аж ту єї Митрик почувшись сам повзе до неї всміхаючись и прорекаючи великеє слово: Мамо! Оксана приймає хлопчика на руки — єї жаль и розпука слізьми розмиває ся: пестуючи цілює свого сина. Любов до капітана остила в єї серцю, щоб уступити місце другому чувству: матерній любові. Якая картина для поета, психолога, філософа!

А характер Петра, єго чесне серце, хоть бєє під сірою свитиною! Він стрічає Оксану на поворотній дорозі, тую саму Оксану, що колись будучи красивою, цвітучою, так байдужою оказувалась для єго любви, він бачить її в нужді, покинуту в бідности и соромі — забуває їй все, хоче її сам провести до матери; а коли Оксана того не приймає и сама иде до матери, від котрої одержує в кінци опрощення — він всіми

силами допомагає обіднівшій Веклі, для її дочки Оксани, котру наостанку хоче за себе взяти, щоб покрити її сором и осолодити її долю. Однакож Оксана не приймає жертви великодушного Петра. Петро не можучи звінчатись з Оксаною не хоче ні з ким женитися а все своє майно записує Митрику, синові Оксани, котрого назвали „Завяжи-світ“, бо він всім им и Оксані и Веклі и Петрови завязав світ. Як бачимо, основа и наука сеї повісти зовсім одмінна од первої: Коли в „Марусі“ автор виказавши способом до глубини серця взрушаючим всю суєту людского щастя поучив нас, що не належить нам ні до чого земного, яко коротковременного пристращатись и вивів нам перед очи простих людей Наума и Настю сповняючих вірно закон Християньский — так в повісти: „Сердешна Оксана“ дав Квітка своїм землячкам осторогу, щоби не виносились по над стан, бо таке виношене дуже часто приносить им розстрой, загубу и затрату. Помисл до тої повісти взяв Квітка глибокий — а случай ним розказаний примінити дасть ся не лише до селяньских дочок, хоч розказ поведено про селянку...

Третя повість „Добре роби, добре и буде“ малює нам сильний и чесний характер мужеский и искренню любов ко ближним. Тихон Брус, хоть собі простий лише селя-

нин, одарен високими примітами ума и серця. В голодний год, який навістив був Україну, він за власні гроши заковує хліб в далеких сторонах, в губернії Курській, де Бог благословив урожаем — и той хліб роздає людови без грошей, на віддачу, спускаючись на слово. „Як зможете оддати, то оддасте, як ні, Бог мені оддасть“. Рішив ся він всеї своєї, жінчиної и дітей худоби, щоби лише подати помоч бідним. Як з одної сторони живо списав нам автор жертволюбний характер Бруса — так з другої сторони досадно одпечатав звичайну буденну удачу его жени Стехи, думаючої лише про свою користь и укоряючої всею злостью недоброї жени сердечного Тихона за его добродітель. Рядом з Стехою поставити мож також и тих промишленників селян-богачів, що то хотіли поживитись коштом своїх біднійших братій — а перешинені в нечеснім ділі щедростью и пожертвоуванем Тихона враждовали на него и може-б були его зовсім запрошастили у начальства підъябедивши. Так ні! лучив ся на диво справник правий и розсудливий, що розчовинувши справу, як слід, доніс про Тихона добре діло до самого царя, котрий и нагородив Тихона по его заслугам. Повість тая не зовсім видумана, бо и дійсне, як вість несе, жив межи селянами такий муж - праведник, котрого нагородили

земські власти за его справді Евангельське діло. Ціль и науку повісти висказує вже сама напись: „добре роби, добре и буде“. Скільки перепон нерадіня, злоби и підлоти людскої мусіла перебути правота Тихона — але на останку вийшла світло и побідоносно! О, коби то кождий из нас не зважав на всі вражі навіти, на всі перепони злоби, ябеди и коромоли, а ступав все дальше право для правого діла, маючи увірене: „Добре роби, добре и буде!“

В повісти: „Козирь дівка“ представив Квітка характер южнорускої женщины, котрій любов дає орлині крила и чинить єї здібною до посвященя без границь. Івга, дочка старого Макухи, любить Левка, батьчиного приймита, сироту та чесного и хазяиновитого, котрий теж хоче з нею одружитись. Та ледачий брат Івгин Тимоха дше злобою на Левка и вяже ся, щоб его погубити, з писарем, таким же як и він ледарем. Тимоха наводить на Левка пеню: розбивши батькову скриню тягне з неї гроши спору их часть розсипаючи на підлоги — и уходить. Теє бачить Левко: хоче позбирати розсипані гроши, заховати в скриню та оповістити Івгу. Але в тую же хвилию надходить Тимоха з старим Макухою, у котрого ніби просить грошей, застають Левка над розбитим судником... Тимоха храбрує, кричить,

що Левко злодій — назбігалось людей мно-
жество, та неповинного Левка вяжуть справді
неначе преступника и закидають в холодну.
Безсовістний голова и писарь прийнялись по-
губити Левка. Івга в розпучі, мов не при
своєму умі. Надъїхав справник слідство на-
рядити, ось як: Сам за добрим обідом вто-
мившись зволив спати, а письмоводитель пі-
шов купатись и по селу гуляти. З Левка
допросу не знімають. Лиш ледачий писарь
сам зладив діло так, як ему було угодно. А
справник виспавшись хорошенько підписав
бумагу, що ему предложив писарь. От и за-
губили чоловіка. Івга мотнулаєь до цана
справника — так він не розуміючи україн-
ского языка не поняв єї річи; писарь же
лестний розтолкував справникови по пись-
менному, що она просить за братом, щоб
не віддали в салдати. Справник и каже Івзі:
„Чаво ти боїш ся? Не озьмуть, не озьмуть!“
А тим часом пруть Левка звязаного в го-
род, в острог. Довідує ся про тое нещасна
Івга и ту доперва стає она дійсно герої-
нею. Не зважаючи ні на вік свій молодий,
ні на свою уроду, она сама иде в город ви-
зволити свого милого. Тяжка то дорога до-
ходитьи правди у судящих. Несмілива сільска
дівчина приходить до суда, кланяєсь підсуд-
кам, розказує свою біду, так одні з неї
сміють ся, другі знов зовсім не можуть зро-

зуміти її ясного хоч и простого розказу— бідна-ж головонько! за слізми и світа не бачить. Та на раду знакомі иде до дому самого судї, котрому приносить „по звичаю“ вязки бубликів на поклон. Комична сцена, як пан судья приймає Івгу а ніби розпитуючи про її діло зовсім и не слухає, що ему она розказує, лиш трощить бублики маком посипані и в олії смажені. Даремно Івга кла- няєсь пану судї, даремно приносить ему бублики — він зволить їсти бублики, похва- ляє, що багато маку и олії, але діла не ро- бить... Аж коли Івга иде до него в канце- лярїю, він и згадав її орудку — питає про справу у своїх підвладних — и він, судья, довідуєсь, що тое діло уже рішено майже тиждень всяць, саме тогді як Івга вперве прийшла до него з смачними бубликами, він зволив підписати кару невинному Левкови : плітьми та на поселенє... Сердешна Івга всіми тими неудачами не одстрашуєсь : она мусить свого милого снасти. Иде у город губерський. Там доходить до самого губер- натора, котрий, як слід розбирає діло и вос- торжествовала правда над неправдою : Івга ослобонила невинного Левка, свого жениха од нахаби — а дійсний злодій, Тимоха, я- бедний писарь, ледачий голова и неправедні судї прийняли по заслuzі. В тій повісті ви- значив Квітка не лише гарт души українь-

скої жєнщини — але також дав тяжкий докір несправедливим судьям и по норову посвояченій з ними писарній братні, котрі часто надбуживають повіреної им власти. Як то кажуть межи стихами мож дочитатись и чого иншого. Яке тяжке лихо буває не раз од того, що суди и инші чиновники не розуміють річи нашого народа, серед котрого орудують и живуть! А прецінь знанє народного язика єсть необходимою вимінкою до сповнюваня справедливого суду!

Повісти „Мертвецький Великдень“ и „От тобі и скарб“ схожі з собою що до ціли: именно показують, як огидним єсть п'яньство и якого лиха нераз стає причиною. В переведеню гадки основної ріжняться однакож сі повісті. И так „Мертвецький Великдень“ має колорит більше гумористичний, а оснований на поговорці людовій. Ничипір, український мужик, п'яниця и ледарь ледачений приходить на пущане, що на піст, до церкви, щоби говіти. Вислухавши службу виходить з церкви, та забуває в ній шапку. Без шапки плєнтає ся сюди-туди, на послідку на могилках цвинтарних бродить и там засиляє. Тут єго роззюгненій голові снить ся, що він приходить до церкви на утрєню., аж тут мерці справляють великдень, саме тогді, коли у людей пущане... а що найгірше, велять єму всіх их обділити половиною

вареника, що застряла в його роті. Вже до-
ходилося йому пропасти від мерців — аж ту,
так йому во сні верзло ся, запіяв когут, —
и вже він свободний від біди, бо послі п'яня
когута — так вірить наш люд — ніяка
мара не має над чоловіком влади. Втім чує
крізь сон, що его сіпають... він з просонья
кричить: кукуріку! щоб прогнати мнимую
мару — але прочнувшись бачить живих
людей сміючих ся з него и дорікаючих ему
за п'яньство... Але Ничишір науджений
править им вені-теревені про те, що бачив
во сні, а що приймає за настоящу дійсность,
а щоб увірити слухателів, каже, що мерці
заперли его шапку в церкві. Дійсно нахо-
дять шапку в церкві, та показує ся, що вче-
рашнёго дня еще бачили люде, як Ничишір
в церкві поклав и забув шапку... Все те
розказано дуже плавно и так, що до остатка
повідсти напружає цікавість читателя. Именно
гумористичним єсть розказ, як то поводять
ся мерці згадуючи давне своє жите на сім
світі. Хто не посміє ся, коли читає описане,
як то вихиляють ся дівчата и молодиці,
дарма що вже у мертвецкій громаді, щоб
показати своє пишне убране, хоть оно в тру-
ші уже полиняло и потрухло... Але и тут
крізь сміх мусить навертати ся сумна ре-
флексія: суєта суєт всего мирского!

Повість: „От тобі и скарб“ має дуже

мало того сміховинного намасту, яким Квітчині повісти більшою частію одличають ся, а який читателя приводить найчастійше на сумовиті розмисли. Представляє ся в ній з одної сторони мужик, глупаковатий п'янюга и ледащо, котрий рад би найти скарб, а не хоче працёвати. З другої знов сторони представлена, чесна, богобоязлива и трудяща семья українського хлібороба. Видко тим протривоставленем хотів Квітка поучити свій люд, що щастє в богобоязливій, трудящій жизни — а сором и недоля в жизни безчинній и п'янствованю, от приміром як и Ничипір: лінью, покладанем на тоє, що виконає в земли гроши и п'яньством звів ся ні на що, тай нужденно умирає з переною в самий празник Великодний; перед смертю же в его голові нашітком розпаленій верзе ся, що бачить чорта, котрий ему хоче дати пре-великі скарби... При описаню чорта, котрий п'янюзі привиджує ся, ужив Квітка всеї досадности и наивности в малюваню, якою одмічає ся люд южно руский.

Глубоко моральною єсть повість: „Перекотиполе“. В тій повісти показано, як то не раз суд Божий одкриває неправду, хоть би и як були кінці заховані. В одному селі жив укритий злодій и бездільник, що прикидав ся добрим. Всі в селі его поважали маючи за умного и чесного. Денис виходив

часто в город на заробіток и повертав одягний мов міщанин та з побрязкачами. Задумав теж бідний и чесний Трохим ити на зарібки. Питає ся Дениса, чи-б не нараєв єму. Так той и говорити з ним не хоче. Трохим надумавсь сам ити у губернию, де саме мав бути великий ярмарок. И пішов. В городі наняв ся у купця — и на диво стрів ся з Денисом, котрий тут удавав вже покірного, смирного. Та опісля Денис з Циганами змовляє ся обікрасти лавку. Та не удалась штучка, именно через те, що Трохим остеріг купця, котрий позачинював замки лавки, Денисом нарочно не замкнуті. В ночи переловили всіх злодіїв; взяли и Дениса и заперли в арешті. Скінчивсь ярмарок. Купець однустив чесного Трохима, добре его нагородивши. Трохим радісно поспішає до дому, до своєї убогої сьмї. Але на дорозі перестрїтив его Денис, котрий був викрутив ся з арешту. Иде він з ним разом до рідного села; однакож саме на границі села на чистопілю убиває лютий Денис чесного Трохима. Трохим перед смертю каже, дивлячись на перекотиполе, що від вітру приклонилось до него: „Нехай се перекотиполе буде свідителем, що ти мене безвинно погубляеш.“ Роземіяв ся на тоє Денис и різонув ножем Трохима. Ограбивши зарізаного, иде геть, на другий же день являєсь в селі.

Тим часом вже начальству дано знати, що лежить на поли зарізаний чоловік. Надїхав справник; наряджено слідство. Взяли в понятї окрім чесних стариків и Дениса, бо він, після мізкованя голови и всего села, хоть молодий та розумний. Та вже Бог попутав розум мошенника. Він сам себе вводить у справника в підзор своєю бесідою. Коли-ж хлопя Трохима взяло в руки кусень перекотиноля и, звісно дитя, бавлячись буряном пролетало, що „богато такого зіля коло тата, оно бачило все“ він вирвав бурян з руки дитини и мов бішений кинув ся. Та справник яв его розпитовати — а Денис хоть не до разу, так поволи признав ся до всіх своїх злодіяній и до убійства и зістав одвітно укараний. Повість „Перекотиноле“ належить під зглядом викінчення до найлучших творів Основяненка. Весь розказ пливе мов жерело чисте; нема теж у нім тих инородних вставок, якими Основяненко любить впридобляти свої повісти. Характер Дениса яко підлого, нікчемного и преступного чоловіка, Трохима яко правого, але тихого и смирного одданий одлично. Одним из найкрасших місць в повісти єсть сцена лютої бурі и хвиливого розкаяня Дениса. Бурю описує Основяненко такими яркими барвами, що здає ся тобі, видиш, як суне чорних хмар навала, як блискавка роздирає

хмари, чуєш, як грім рокотить, бачиш, як б'є пламенистими язиками в столітні дуби, як плова струями розливає ся. А розкаєне и страх Дениса, що трясє ся за кожним польском блискавиці, думаючи, що гнів Божий уб'є его на місци — его розпука и исповідь перед праведним Трохимом, що спокійно заховує ся серед лютуючої бурі — як же психологічно вірно и по мастерски списано!

„Пархімове сніданє“ єсть то сміховинка. Розказує Квітка про придурковатого Пархіма Шеревертня, котрим орудує жінка, як він раз розхимеривсь и вперве на своєму віку витибрив три шаги від жінки одчінного и за ті три шаги хоче богато, богато вещей накупити... то сукна на одєжу, то чобіт... аж важившись через якийсь час рішив купити сластєни — та, як що мало дають сластєнів — хоче купити стовиців, відтак гречаників, медяників, калєних горіхів и таке инше. Всего того дають за три шаги мало — тому не купує тих ласощей. Аж наконець докупив ся богато товару за свої гроши: місто сластєнів накупив чи мало хрїну, котрого сердега смакував по троху и не на смакував ся... Розказ оснований на людів поговорці, подібно як сміховинки: „На пуцанє, як завязано“ и „Підбрехач“.

Єсли, як вже в горі замічено Квітка майже у всіх своїх повістях поважне опо-

відане, переплітує гумористичними розказами и вставками, и нераз оттак хлостає пороки и хиби своїх земляків, так в повістях „Салдацкий патрет“ и „Конотопска відьма“ сатира приймає повнійший вираз. У часи, коли Квітка писав українські повісти, по українськи було ще написано дуже мало, всё же написане мало характер легкий, шуточний. Нікому навіть из земляків и товаришей Основяненка перед тим не прийшло в гадку мовою люду написати повість поважну. Уважано язик український, яко дуже спосібний до сміховинок, до жартів — ним и забавляли себе пани Українські дотепуючи веселими анекдотами українськими, як було зійдуть ся у компанії. Тай тільки. Квітка написавши свою чудову „Марусю“ и другі повісти на язичі южнорускім не найшов ободреня иноді навіть у близьких своїх, а не то у журналістів столичних. Тим видав ся за низьким предмет, який обрав собі Основяненко до своєї поетичної діяльності. И досі бо єсть люде, котрі думают, шо вартість поезії зависить од якогось небувалого, видуманого предмету а не від идеи и єї проведення — люде, котрі не знають, шо для правдивого поета — поезією мир Божий во всіх єго проявах. Квітка и не дожидав собі узнання: знав бо, шо кожде нове діло находить противників. И Квітці

припала звичайна участь правдивої заслуги: не бути узнаним від сучасників. Крім писателів продуктивних и уміючих критиків суть еще псевдо-критики, котрі самі не маючи здібности, беруть ся порікати діла писателів, котрим они не годні рішити ременя у сапог. Але критикуючи діла других писателів обертають на себе увагу читателів и так живуть галапасами (паразитами) на славі правдиво заслужених літератів. Тую гірку мисль обернув Основяненко властивим собі способом в жарт, написавши параболу: „Салдацкий патрет.“ Тим твором дав він тяжкий укор тим людям, що то не знаючи ні языка, ні удачі українського люду, зневажали велике діло писателя. В намененім розказі швець Терешко кланяєсь намалёваній парсуні виставленій на ярмарці, приймаючи портрет за живого салдата. Коли-ж зібраний народ з него глузує, що не спізнав малёваня — хоть перше, як розказуєсь в повісти, всі таки и думали, що то салдат живий а не намалёваний — так Терешко берєсь на хитроци: лає нездібність маляря, що не змалював чобіт як слід — а надрапавши на портреті, який именно по крой слідує чоботям, — уходить з товаришами. Малярь Кузьма Трохимович и послушав его, як що діло доходило чобіт и малёване поправив. Поворотом Терешко знов

проходить з товаришами коло портрета, похвалює добре поправлені чоботи, але критикує мундер — та малярь вже его не слушає а каже: „а зась, не знаєш! Швець знай свое шевство, а в кравецтво не мішайсь!“ к великій втісі зібраного люду, що кепкує из рвійки замашистого шевця... Може бути, що критики Квітки, журналісти столичні, думали з почину, що его повісти то розкази з уст людових — опісля же кинулись глузовати з діла, котрого не уміли поняти. Однакожь вже за житя був Квітка винагороджений богато за кривду ему починену: з него глузовала нечисленна черга журналістів столичних, але его розуміли и чули милиони сердець люду. Сучасні українські писателі односились к Основяненку з великою почестью, а и Шевченко присвятив ему звісну величну оду, в котрій дав Основяненку найбільшу хвалу, прорекаючи:

Утни батьку, щоб нехотя
На весь світ почули,
Що діялось в Україні,
За що погібала,
За що слава козацкая
На всім світі стала.
Утни батьку, орле сизий,
Нехай я заплачу,
Нехай свою Україну
Я ще раз побачу! . . .

Оповідане „Салдацкий Патрет“ має багато крас місцевих ; именно подобає ся описане ріжнородних сцен ярмарки. Описане звершено так, що читаючи, здає ся, пере-суваєш ся помежи зібраний народ, чуєш клетотню товпи, биля тебе відрізняє ся из гомону клик перекупок, скрип возів и ма-жар, рев скоту, видиш баяндраси циганів, биля тебе торгують, приціняють ся, сміють ся, лають — одним словом ярмарка и ро-дить ся тут перед очима читателя.

Коли в інших своїх повістях Основя-ненко брав знадоби до розказів з сучас-ности — в „Конотопській Відьмі“ сягнув не много в минувшість сноваючи снуток з о-татних часів Гетьманщини. Именно вивів перед наші очи глуповатого панича (Мики-та Уласович Забрёха), которого не по за-слугам, а по породі и достаткам накинено сотником козакам громади Конотопскої, ко-закам представляючим жалкий вид стумані-лости. Другим головним лицем єсть Сотен-ний Конотопский писарь, Прокіп Григоро-вич Пістряк. Не даром же и назвал его автор „пістряком.“ „Пістряк“ в українськім значить тое, що „пістрик“ в галицкім т. є. прищ, болячка, чиряк. И дійсно Пістряк Основяненків — то живий чиряк, який бу-вав а иноді буває и тепер межі простим людом. Недоучений хвастає мовою, як думає,

високою и письменною, испещреною церковними, викривленими вираженнями. У славній сотні Конотонській пан писарь чоловік великий, котрого поважають не тільки козаки, але и пан Микита, хотяй сотник, однакож самий більший туман, не знающий без писаря ніколи ні в чому повернутись. Безуспішне залицяне сотника Микити до хорунжівни Олени, его зношеня з відьмою Зубихою, котра мстячись над ним одружає его з коростявою Солохою, намісто хорошої Олени — те лише споивом в повісти. Головним героєм в повісти не відьма, як се мізковав би де хто по написи — а сотник Микита и его писарь Пістряк. Доказав нам Квітка ледарство тодішних часів, доказав, яке лихо діє ся, коли туман орудує туманом. Пістряк бажаючи, щоби скинули з уряду дурного сотника, а місто него настановили его — підмовляє пана Микиту, щоб не послухав повковника, не ишов з Конотонскою сотнею по приказу в Чернігов — а щоб заполіскував у ставку Конотонскім молодіць и старих баб, щоби віддали украдені дощі, котрих давно вже не було у славнім місточку Конотоні в той год посушний. К великій радости Пістряка пан сотник, коли лише успів розчовпнути з ячичя писарекого, чого писарь хоче, доразу згоджує ся не послухати начальства. От и взяли заполіскувати молоді-

ці и баби у ставку, а лукавий Пістряк перед начатем того розумного діла, пану сотнику, що надходить мов сич надувшись, и каже: „Вожделиннаго умоизступления со дневним містопребиванием вам, пане Сотнику, утресугубляємо“, на що сотник не второпавши ні слова одказав гордо: „Спасибі!“ — Справді читаючи, як топлять Конотопці по приказу свого безтолкового начальства немощних баб, щоб оддали ніби то украдені дожджі — посмієш ся и пожалкуєш над глупотою людскою и подумаєш, які то сумні мали бути отті забобонні часи давні, од котрих ми, Богу дякувати, родившись пізнійше, одкотились далеченько. Однакож далеко глубша мисль укрита в повісти: „Конотопска відьма.“ Представлено в ній ледарство не лише остатних часів Козаччини... Може бути, що не один порадуєсь, що ми вже станули висше Конотопців. Однакож и у нас еще Конотопщина, и у нас еще не вивелись Пістряки хочби в літературі, и у нас порядять Пістряки, и наші Микити слухають Пістряків, и в наших Конотопах Микитовці погружають найлучших народолюбців в плюгаву купіль коромоли, обвиняючи их за всі дійсні и мнимі неудачи, щоби лише покрити свою ліність, байдужість и брак патріотизму. В повісти безглуздий сотник и лукавий писарь дістають заслужену

кару: их скидають з начальства. Та чи буде у нас тільки моральної сили скинути верховладство наших Галицьких Пістряків и Микит? Коли-ж простре сила Божа свою благодатну десницю и на нашу сторону и полье его дождем животворящим, щоб зазеленіли рідні луги и поля и зацвили пишно своєродним, плодоносним цвітом!

То єсть короткий перегляд и оцінка українських повістей Основяненка. Він первий дав ясний и повний образ люду Українського, и показав які скарби поезиї містить в собі той люд. Основяненка творчество самостайне, як самостайними зелені степи України. В его творах сила реченій, незвичайна прелесть язика вяже ся з вірним представленем, величною простотою и живою образністю. Великий то живописець рідної України, великий серцевідець. Передовсім одличає ся Основяненко в малюваню жіночих характерів. Его „Маруся“ тип невинного, доброго, сільского дівчати, мов би запашної лилі, що веселить весь луг, де цвіте. Его „Оксана“ хоть и упавша велика в любові и через тую любов заслугує на наше опрощене и наше сочувство. Оксанова мати, Векла, представителька неисчерпаемої матерної любови. Івга, котру любов окриляє и дає їй надзвичайну енергию и витривалість, зай-

має наше серце. Всі они жєнщини в повнім значїню того слова, без так званої „еманципації“, але з серцем, з серцем, що живе и чує. То характери хоть и зїдеалїзованї, однакож не зовсїм видуманї и тому так зглибока нас займають.

Такого повїстєписателя, як наш Основяненко, такого вїрного живописця люду не має жадна з инших литератур славянських.

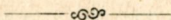
Твори Основяненка дїлали оживляючо и поукаючо не лише на Україні, але и в Галичинї, коли народна словєсность у нас лєдвї що почала молодї пускати парости. Твори Основяненка печатанї за кордоном дїставшиє до первих подвижників галицко-руських переходили з рук до рук. Радо и з залюбованєм читивали їх Маркїян Шашкевич, Никола Устїянович, Могильницький и др. Декотрі з тих творів перепечатанї то в осїбних виданях (пр. Маруєя. Повїсть малоруска. Львѡвъ. 1849.), то в часописях сїяли у нас благодатне зерно честивости и любви до народу. Єсли же Основяненковї твори мали давнїше у нас так великий вплив, то значене их теєпер, коли самопїзнане в народї нашїм бїльше розвило єя,

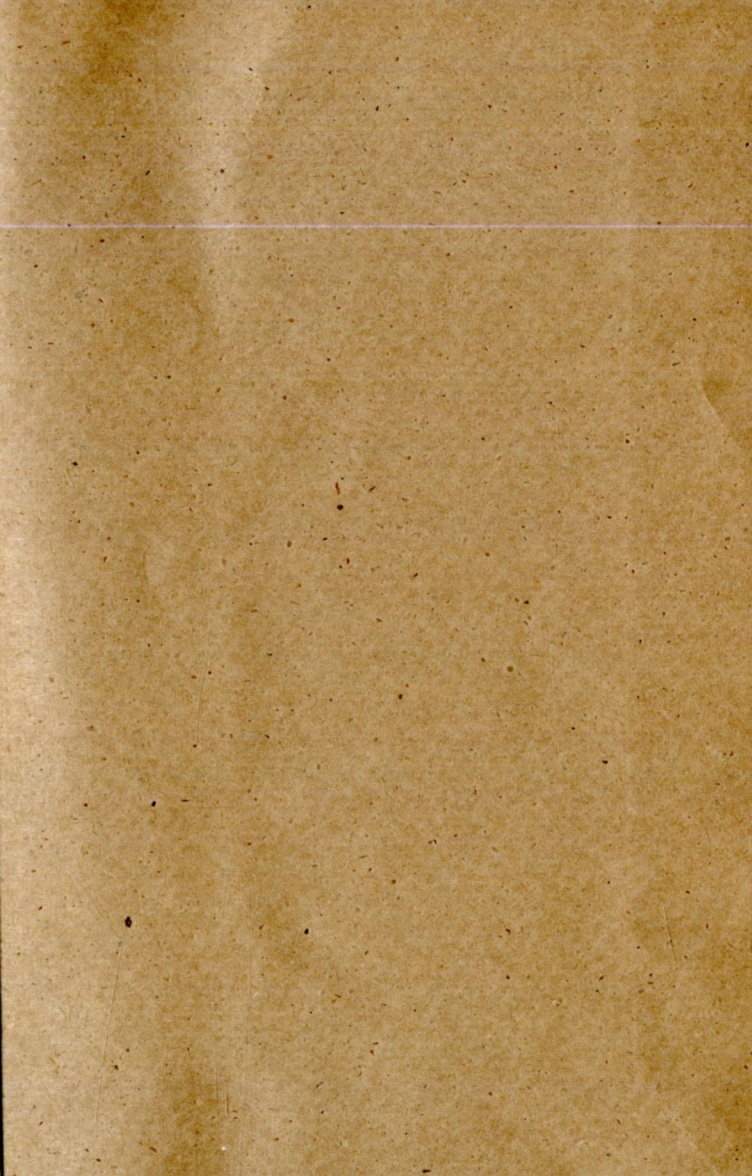
еще більше и важнійше. Основяненка щирорускі твори остануть все для нас дорогоцінним оживлюющим жерелом. Тому то и в наших часах взяли ся як поодинокі люде, так и народне товариство: „Просвіта“ перещатувати цінні Основяненка твори. Честь тим, котрі причинились до розпросторення тих щироруских плодів межи нашою галицкою публікою! Випадає лише виразити горячійше желане, щоби скоро появил ся повний зборник южноруских творів Основяненка в виданю умітнім и систематичнім, свободнім од всяких змін первобитного тексту.

Основяненко дав нашій словесности широку підставу, на котрій належить дальше будувати во славу Божію. Вже рівночасно з Основяненком появил ся кружок писателів Українських, як: Боровиковский, Гребінка, Забіла, Кореницкий, Чужбинський, Писаревский, Бодяньский, Тополя, Метлинський и др. Хоть и невеликий був сей кружок, а прецінь вийшов з него геніяльний поет: Шевченко. Від того часу література Українська що раз більше притягає до себе людей тямучих, що раз більше розвиває ся и глубить, маючи корінь в миллионнім люді. Имена як Костомарів, Максимович, Куліш, Стороженко, Марко Вовчок, Нечуй и др. звіс-

ні по літературним своїм трудам уже не тільки в літературі южнорускій.

Трудітесь и Ви, синове руского Галича, над просвіщенем Вашого народа; памятайте, що маємо люд, котрий називає себе руским! Лиш просвіти треба, щоби той люд пізнав власне своє достоїнство. Трудітесь про тое, трудітесь и покладайте твердую віру, що: буде світ, буде и совіт!

2007

389784

B 286